

povijesti toga istarskog sela u zapadnoj Istri najviše zadržao na borbi što se ondje vodila za hrvatsku školu i čitaonicu, istaknuvši osobito ulogu učitelja S. Žiže.

O borbi za ekonomsku emancipaciju istarskih Hrvata i Slovenaca od Talijana pisano je samo u općim crtama u okviru drugih članaka i rasprava i knjiga, ali taj problem nije još samostalno obrađen. Kao prilog proučavanju tog pitanja treba ipak spomenuti rad Vjekoslava Zidarića, »Zadružni pokret u Istri do prvog svjetskog rata« (Glas Istre 1962, br. 39—46), u kojem je prikazan razvitak zadruga na hrvatskom selu u Istri od 1891, kada je osnovana »Istarski posujilnica« u Puli, do izbijanja rata 1914. Autor ističe ulogu koju su zadruge odigrale u oslobođenju hrvatskih i slovenskih seljaka u Istri od zelenaških dugova talijanskim trgovcima, ali ne daje statističke podatke koji bi njegove tvrdnje dokumentirali.

Pojava i djelovanje radničkog pokreta u okviru nacionalne borbe u Istri također nisu jasnije osvijetljeni. Fragmentarno je o tome pisao Mate Balota (Mijo Mirković) u knjizi »Puna je Pula« (Zagreb 1954), ali uglavnom u periodu I svjetskog rata i naročito za vrijeme prevrata 1918, kada je proces narodnog preporoda bio već završen. O prvim počecima i razvitku radničkog pokreta ima podataka u raspravi Vjekoslava Bratulića, »Odjeci Oktobarske revolucije u Istri« (JZ II, 1957, str. 5—31), koja je inače posvećena kasnijem periodu razvoja radničkog pokreta.

Na kraju da spomenemo i knjigu prof. Josipa Roglića »Le Recensement du 1910« (Sušak 1946) posvećenu popisu stanovništva u Istri, Trstu i Goriškoj 1910. godine. U njoj se analiziraju metode i rezultati tog popisa i daje kratak osvrt na ranije i kasnije popise stanovništva u tim krajevima. Ovo Rogličjevo djelo, iako nije pisano s historijskog stanovišta, može biti od velike koristi historičaru u proučavanju razvoja etničkih odnosa u Istri u XIX i XX stoljeću i u ispitivanju uvjeta koji su utjecali da rezultati popisa ne odraze u svim kotarima stvarnu brojčanu snagu istarskih Hrvata i Slovenaca.

Kao što izlazi iz ovoga sumarnog pregleda literature o narodnom preporodu u Istri, iscrpnije i historijski temeljitije obrađene su samo neke faze u razvitku narodnog preporoda i dodirnuti su samo neki od mnogih problema koji se postavljaju u proučavanju toga razdoblja u povijesti Istre. Stanje će svakako biti povoljnije kada bude objavljen zbornik Matice Hrvatske posvećen narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri, s nizom rasprava pročitanih u izvodu na simpoziju organiziranom u listopadu 1962. u Puli i kada izađu i neke nove rasprave ili članci. Tada će biti pregled rezultata naše historiografije u proučavanju narodnog preporoda u Istri potpuniji i tada će se moći i kritički ispitati postignuti rezultati i uočiti problemi koji se još postavljaju u daljem proučavanju toga dosada prilično zanemarenog područja u novijoj povijesti hrvatskoga naroda.

Dragovan Sepić

V. VOJVODIĆ, RAD SRBIJE NA POLITIČKOJ PROPAGANDI U BOSNI I HERCEGOVINI (1868—1873), ISTORISKI GLASNIK 1960.

Svoj prikaz propagandne aktivnosti Srbije u Bosni i Hercegovini u spomenutom razdoblju autor zasniva na novim arhivskim podacima ASAN, DANRS i AIISAN. U tome radu on u osnovi konstatira da su ga Namjesnici vodili pod uglavnom nepovoljnim utjecajem vanjskopolitičkih prilika: Kretske ustanak od 1866. završio je u februaru intervencijom Sila; 1870 izbio je francusko-pruski rat, koji je naglo završio porazom Francuske; 1871 Srbija se u vanjskoj politici orijentirala od Austro-Ugarske na Rusiju. Prema tim osnovnim činiteljima ravnao se i propagandni rad srpske vlade, pa i projekti njenog agenta, sarajevskog trgovca Nike Jovanovića-Okana, koji je u sva tri spomenuta razdoblja međunarodnih i balkanskih odnosa podnosio srpskoj vladi svoje programe, odnosno planove.

Autor najprije obrađuje rad vladinih agenata, prije svega Okana, zatim prikazuje odnos Ujedinjene Omladinske srpske i Namjesništva od 1871, kao i pitanje srpske vlade i muslimana u Bosni i Hercegovini i na kraju pitanje kontakta i veza te vlade s katoličkim svećenstvom na turskom području izvan Srbije. Sve četiri teme daju podataka i za hrvatsku historiju pa će se oni i napose istaći na ovome mjestu.

U svom planu o organizaciji ustanka u Bosni iz 1868, Okan je smatrao da na austrijsku Granicu ne treba računati. On i kaže zašto: jer je Granica dezorganizirana radom turskih i austrijskih agenata. U jednom od naknadnih pisama J. Ristiću o tome (4. I 1869), Okan, koji je sudjelovao i u pokušajima ustanka u Bosni 1860—62, kaže, vrlo vjerojatno i s tim u vezi, »da su pokušaji iz austrijskih granica koštali mnogo Srbiju i da bi to bilo i ubuduće, kad bi se dala varati« (str. 13, bilj. 53). — Iliju Gutešu, trgovca u Zagrebu, austrijske su vlasti tada utamničile. On će 1869. primati iz Srbije mjesečnu plaću od 25 dukata. Autor upućuje na njegove izvještaje u AIISAN, koje je on potpisivao kao »Eduardo Albini«.

Agenti u Bosni i sam narod, zatim javno mišljenje u Srbiji i vojvođanski liberalni krugovi smatrali su da je francusko-pruski rat (juna 1870) prilika za pokretanje Istočnog pitanja. Miletić je smatrao da je budućnost Bosne, i u tom slučaju ako je se zamisli kao »kotvu« veze između Hrvata i Srba, sigurnija u rukama Srbije negoli tadašnje Hrvatske, mada, kako konstatira, »i Hrvati smatraju Bosnu za uslov svog opstanka i razvitka« (str. 37).

Autor smatra da je srpska vlada bila nepripremljena za događaje koji su se tada naglo razvijali. Pri tom Ristićevu vanjsku politiku periodizira samo generalno: da je od prijateljskih odnosa prema Austriji nastupilo vrijeme nepovjerenja i sumnjičenja. No on pokazuje i kakav je bio, ili mogao biti, jedan od razloga: dvolična igra Beča oko Bosne. On se poziva i na »Wagnerovu aferu«, imajući svakako u vidu i nešto raniji plan o Bosni (1867), ali u analizu srpsko-austrijskih odnosa ne ulazi. Zbog toga se ne bavi pitanjem koje je koristi i kakve protuusluge imala u vidu srpska vlada, oslonivši se privremeno na Austriju, i to nakon poznatog skretanja već Mihajlove vanjske politike. Autor vrlo malo kaže o stavu službene i slavjanofilske Rusije prema dualizmu u Austriji. Dakle, za god. 1870. autor je manje više konstatirao kakvi su bili situacija i postupci srpske vlade, a da to nije dublje obrazložio.

To se može reći i za autorova razmatranja o položaju Srbije nakon naglog poraza Napoleona III i s tim u vezi o austrijskom manevru oko Bosne (za diobu na Vrbasu i Neretvi). Ranije je autor sam pokazao da je srpsko-austrijski razgovor o Bosni 1870 imao već svoju prehistoriju, pa se ne vidi zašto bi Austrija »pod jesen« 1870. pokušavala da osami Namjesništvo prijedlogom o diobi Bosne i Hercegovine, kad je autor sam konstatirao da je rat 1870. Namjesništvo već zatekao izolirano.

U nastavku svoga rada, Okan je 28. IX 1871 javio Ristiću »kako su u gotovo svakoj planinskoj kući videli mnogo skrivenih pušaka i noževa i dovoljno praha i olova« (str. 46). Nezadovoljstvu bosanskih emigranata pridružilo se sredinom 1871. i nezadovoljstvo graničara zbog razvojačenja dijela Vojne granice; s tim nezadovoljstvom slagali su se vojvođanski Srbi, ali ne i »Hrvati«, kako hoće autor, barem ne svi. Pravaši su nemir u Granici tumačili kao politiku stanovitih bečkih krugova, koji su bili nakanili da ometu provedbu dualizma, ako ne i da ga obore. Ovaj sud pravaša nalazi potvrde u poruci Atanasija Nikolića Ristiću (18. VII 1871), koji je izvješćivao o očitom neraspoloženju oficira. Oni, prema izvaji jednog od njih, »ne znaju šta će sa njima biti«; »ne treba mnogo i jedna reč od vlade srpske u stanju bi bila da izrodi 1848-mu godinu, ili da utiša ovu uzrujanost. U vašim je rukama jedno ili drugo, a granica će poslužiti što joj Srbija rekne« (str. 46). Nikolić je priželjkivao »veliki vašar« — nije vjerovao da će Namjesništvo išta poduzeti, ali je pomišljao da bi to mogao učiniti »kakav liberalac«. Na kakvog se tu liberalca misli, nipošto nije jasno. Ali neobično zvuči, kad se zna da je već u oktobru 1871. Kvaternik poveo bunu u Rakovici.

Autor smatra da se interes Srbije prema Granici u to vrijeme sveo na prikupljanje podataka o tamošnjem raspoloženju (put kapetana Horvatića duž austrijske granice u julu 1871). Potkraj augusta izašla je u Beogradu brošura: »Graničari i carski reškript«. U julu 1871 bio je i Okan u »Gradiški, Jasenovcu, Kostajnici i druge« (str. 47). U to vrijeme je on opet jednom preporučao Ristiću da Srbija potajno pripremi ustanak »u svim onim mestima u Bosni gde se to može lako i brzo učiniti«, pa tako i u »sandžacima bihaćkom i banjalučkom od suve međe do Vrbasa« (str. 50, bilj. 229). Okan je, dakle (31. VII 1871?) smatrao zrelim za pokret kraj s kojim je neposredno graničilo područje Kvaternikove bune.

Prikazujući rad Ujedinjene omladine 1871, s ciljem izazivanja rata s Turskom, autor ističe da je srpska vlada nastojala da taj rad kontrolira. S tim u vezi spominje da je Ristićev agent Vitković pomišljao u srpnju 1871 i na put u Zagreb gdje bi se prilikom učiteljskog skupa našao s Mrazovićem, Mažuranićem i Kukuljevićem, ali nema podataka da li je taj ili koji drugi agent ovaj kontakt u srpnju 1871 ostvario, odnosno zbog čega je on bio konkretno zamišljen.

U okviru rada Omladine patrioti su se u septembru 1871 našli na Cetinju i tu osnovali »Družinu za ujedinjenje i oslobođenje srpsko«, koja je izradila svoj statut i nastojala da postigne sporazum između Crne Gore i Srbije. Usred toga gibanja pada preorijentacija srpske vanjske politike na Rusiju (putovanje kneza Milana na Krim, »u prvoj polovini oktobra«; cilj je bio, po Ristićevim riječima, da položaj Srbije »u zemlji i slavenstvu« bude lakši što je Ristić smatrao da »je glavno« (str. 8). Ruske su sugestije bile suprotne težnjama Omladine tj. izričito miroljubive. Srpska će vlada iskoristiti svoj uvid u agitaciju Omladine tako da će tu agitaciju spriječiti. Taj će joj posao olakšati pasivni stav kneza Nikole, ma da je sam Miletić imao da dođe na Cetinje i to, po dogovoru s knezom Nikolom, »nakon izlaska iz zatvora, u oktobru mesecu« (str. 11). Kako je Omladina i cijeli pokret stajao prema Hrvatskoj, gdje je 8—11. X došlo do bune u Rakovici, autor nema novih podataka. O »austrijskoj« komponenti kretanja 1871 kaže samo to da »su vojvodanski Srbi u okviru toga (tj. oslobođenja srpskog naroda od Turaka; *Lj. K.*) računali da će se izvršiti i njihovo oslobođenje ispod Austro-Ugarske i ujedinjenje sa ostalim svojim sunarodnjacima« (str. 12, bilj. 50; prema Kondratjevoj: *Novie arhivnie materialy po istorii objedinenoj serbskoj omladini, Učenie zapiski instituta slavjanovedenija XX, Moskva 1960*). Ipak se iz Blaznavčeva pisma Hristiću od 16. XII 1871 vidi da se za izbijanje bosanskog ustanka, koji je prvobitno imao da počne u januaru ili februaru 1872, računalo s novcem što će se dobiti od ruskih slavjanofila, a predviđao se i »znatan broj Graničara, što će ući u Bosnu i Hercegovinu, osobito sada kad se Granica razoružava« (str. 12/13). Srpska vlada održavala je vezu s Omladinom i u vrijeme Rakovice. Autor je ovdje ponešto poremetio vremenski slijed događaja jer najprije izvješćuje o ograđivanju Blaznavca i Ristića od ustanka u Bosni (16. i 18. XII 1871), a zatim se vraća unatrag, da bi konstatirao kako su se namjesnici »prividno slagali s krajnjim ciljem«, ali su obavijestili Petrograd i preko Šiškina bili, na temelju Gorčakovljeve instrukcije za konzula, upućeni da ne podupiru »nesmislene projekte Omladine«. O tome Ristić piše 19. X 1871. Austrijska je vlada pratila kretanje Omladine, i nije isključeno da se na tolerantnom odnosu prema pravašima nakon Rakovice, do sredine 1872, odrazila i buntovna aktivnost Omladine.

U prikazu odnosa srpske vlade prema muslimanima u Bosni, autor daje, uz ostalo, zanimljiv podatak o držanju i osnovama nekih bosanskih begova u vrijeme francusko-pruskog rata. Odnos srpske vlade prema katoličkom svećenstvu u Bosni i Hercegovini prati od vremena ilirizma, preko Strossmayerovih nastojanja među bosanskim franjevcima do aktivnosti fra Grge Škarića, a notira i misiju Ante Kneževića, Strossmayerova emisara, 1869 u Srbiju.

U zaključku autor konstatira da su se u vrijeme Namjesništva interesi dinastije i vladajuće klase nametnuli kao prvenstveni, kočeći aktivniji propagandni rad. Na značenje, makar i takvoga, propagandnog rada upućuje sam autor kad kaže: »Skoro sve vođe iz ustanka od 1875. godine bili su na ovaj i onaj način u vezi sa Srbijom još od ranije« (str. 52).

Autorov novi arhivski materijal upotpunjuje u važnim pojedinostima poznavanje razdoblja o kojem je riječ, ali bi bilo korisno da je on nove podatke povezao s već poznatim činjenicama. Tada bi njegovi podaci i rezultati dopustili i zaključak veoma različit od onoga što ga sam daje u vezi sa svojom specijalnom problematikom, tj. propagandni rad pod Namjesništvom u Bosni i Hercegovini mogao bi se karakterizirati ne s tezom: kako je kolebljiva vanjska politika utjecala na taj rad, nego: u kojem je smjeru bosansko-hercegovačko pitanje djelovalo na srpsku vanjsku politiku i u razdoblju 1868—73.

Ljerka Kuntić

PRILOZI I. ERCEGA ZA EKONOMSKU HISTORIJU PREKOKUPSKE HRVATSKE I PRIMORJA

U posljednjih pet godina je dr Ivan Erceg, naučni suradnik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu, objavio više radova s područja ekonomske historije Hrvatske, obrađujući prvenstveno stanje u prekokupskoj Hrvatskoj i Hrv. primorju u XVIII stoljeću. Ova istraživanja u uskoj su vezi s temom njegove doktorske disertacije, a posvećene jozefinskoj tvorevini — Severinskoj županiji. Disertacija, nažalost, nije još objavljena, niti u cjelini niti djelomično, pa se u ovom osvrtu moramo ograničiti na dosad publicirane Ercegeve priloge.

Probleme trgovinskog prometa na Hrv. primorju obrađuje članak: »Kretanje robe i novca u lukama Bakarac, Crikvenica, Kraljevica i Selce 1668/9« (HZ X, 1957), u kojem autor nastoji, »prema raspoloživim podacima, osvijetliti njihov godišnji trgovački kapacitet, intenzitet i rentabilitet, koji su Zrinski crpli i izbijali iz ovih luka u posljednjim godinama njihove uprave i posjedovanja« (str. 137). Kao izvor poslužili su Ercegu spisi Ugarske komore iz vremena konfiskacije Zrinsko-Frankopanskih dobara nakon neuspjele urote. — Na trgovinu sjevernog Jadrana odnosi se i manji prilog: »Zahtjev za ujednačenje carinske tarife na drveni ugljen u Rijeci i Trstu 1776—1779« (Jadranski zbornik II, Rijeka-Pula 1957).

U istom svesku JZ, Erceg je objavio rad pod naslovom: »Ekonomski položaj kmetova čabarske gospoštije u vrijeme uvođenja opće urbarijalne regulacije 1778«. U njemu je — pretežno na temelju iskaza podložnika komorske gospoštije Čabar u vezi s urbarijalnom regulacijom — pokušao utvrditi socijalne i ekonomske odnose na tom posjedu u drugoj polovici XVIII stoljeća. »Njihove fiksirane izjave u fasiji, razumije se uz druge podatke — konstatira on — pružaju nam uporište, da sagledamo složenu gospodarsku problematiku kmetova čabarske gospoštije iz godine 1778« (294). Taj instruktivni dokumenat objavljen je na kraju priloga u obje izvorne verzije tj. na latinskom i hrvatskom jeziku. Rezultat analize ovog teksta u osnovi se podudara sa slikom koju pruža iscrpna građa arhiva Komorskog administratorata u Zagrebu za nešto kasnije vrijeme (up. I. K a r a m a n, Komorska gospoštija Čabar 1787—1798, HZ XI—XII, 1958—59). Tako Erceg ispravno zaključuje: »Prihodi od zemlje kao glavnog proizvodnog sredstva nisu bili dovoljni da podmire svakodnevne potrebe kmetskih porodica. Kmetovi su stoga bili ekonomski upućeni, osim toga i administrativno primoravani na neratarske radinosti, gospoštijske rudnike, talionice, kirijašenje i dr.« (302).

Na taj prilog nadovezuje se daljnji rad I. Ercega: »Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA PAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB